

Biskop Atle Sommerfeldt:

Liturgi og kirkens enhet

Fagdag kantorer, kirkemusikere og prester

Jeløy kirke 21.mars 2019

Kirkens enhet er et sentralt tema i Det nye testamentets ekklesiologi. Det grunnleggende motivet uttrykkes i Jesu bønn i avskjedstalen til disiplene slik den er gjengitt i Johannesevangeliet:

«Må de alle være ett, slik du, Far, er i meg og jeg i deg. Slik skal også de være i oss, for at verden skal tro at du har sendt meg» (Joh 17,21).

Paulus utfolder denne enhetsforståelsen på flere måter, ikke minst i bildet om kirken som den korsfestede og oppstandne Kristi kropp i verden (Rom 12 og 1Kor 12). Denne metaforen understreker enhetens grunnlag – Guds kjærlighet i Kristus og hans verk for oss og i oss som vi får tilgang til gjennom den ene dåp:

«Alle dere som er døpt til Kristus, har kledd dere i Kristus. Her er ikke jøde eller greker, her ikke slave eller fri, her er ikke mann og kvinne. Dere er alle én i Kristus Jesus» (Gal 3,26f).

Jesu bønn, legememetaforen og utsagnet «én i Kristus» peker alle mot at kirkens grunnleggende enhet er en mystisk enhet bortenfor en sansbar virkelighet. Men både Jesus og Paulus fastholder at denne mystiske enheten også må synliggjøres, og hos Paulus i konkrete funksjoner og ulike åndelige praksiser.

I disse metaforene om Guds folk er ikke enhet det samme som uniformering og likhet. Særlig legememetaforen understreker mangfoldets nødvendighet. Mangfoldet i Guds folk opprettholdes og videreføres, også i måten tilbedelsen skjer på, men mangfoldet kan ikke undergrave Gudsfolkets mystiske og nødvendigheten av at denne synliggjøres – for at verden skal tro.

Fra disse grunntekstene utvikler også gudstjenestefeiringen i kirken seg i dynamikken mellom enhet og mangfold, mellom spontanitet og orden. I denne korte refleksjonen vil jeg fokusere på en ofte oversett og i alle fall underkommunisert dimensjon ved liturgien. Det er liturgiens rolle i å synliggjøre den kristne kirkes mystiske enhet med Kristus i og for verden.

Liturgien kan sies å være det viktigste – om ikke det eneste – stedet for den mystiske foreningen av mennesker med Den treenige Gud. I liturgien ikler mennesket seg og blir ikledd den korsfestede og oppstandne. Denne foreningen innebærer en radikal åpenhet for at alt menneskelig kan komme til møtet med Gud, med både erkjennelse av ondskapens virkelighet i og rundt oss og lovprisning av Gud. Med Jesu møte med mennesker som forbilde, finnes det ingen forhåndssensur av hva som passer seg. Kom som du er – og uttrykk deg på ditt hjertespråk. Den mystiske foreningen mellom Gud og mennesket med Jesus Kristus som mellommann skjer i Guds handling i dåpen og nattverden i lys av evangeliets forkynnelse om alle slags folks tilgivelse og invitasjon

til Guds gjestebud. Denne mystiske enheten kan sies å være individuell, men skjer i fellesskap og i offentlighet. Den radikale åpenheten for å ta imot alt menneskelig - «slik som vi er» - gjør fellesskap og offentlighet nødvendig slik at Gud ikke formes i den enkeltes bilde. Guds nåde er mangfoldig fordi mennesket er mangfoldig, men Gud er treenig, ikke mangfoldig og er annerledes enn alt menneskelig. Den mystiske foreningen er nettopp møte mellom menneskelige mangfold og Guds enhet. Enheten er ikke forankret i mennesket og hennes karakteristika, men i Gud og Guds handling for oss i Jesus Kristus.

Utfordringen blir da hvordan en skal hindre at åpenhet for mangfoldet ikke motsier synliggjøringen av kirkens enhet. Mitt anliggende er at også liturgiens form må være med på å synliggjøre kirkens enhet.

Kirkens liturghistorie viser at forholdet mellom kirkens mangfold og enhet har fått mange ulike uttrykk, fra en stram likhet i språk og musikk i perioder i den romersk-katolske kirke, via nasjonalt utviklede liturgier innenfor et grunnmønster slik det ble gjort i de ortodokse nasjonalkirkene og nasjonalkirkene i Norden, til frie former utviklet av noen mennesker som samles og finner sitt uttrykk slik de finner det for godt, særlig i den protestantiske tradisjonen.

Etter min oppfatning går det an å betrakte Luthers vurdering av liturgien også i dette perspektivet. Luther gir i utgangspunktet stor frihet i hvordan gudstjenesten skal utformes. Han nøler med å gi retningslinjer for gudstjenesten. I introduksjonen til Deutsche Messe skriver han:

«Framfor alt vil jeg ... også, for Guds skyld, be alle dem som kommer borti eller vil gjøre bruk av denne gudstjenesteordningen vår, om ikke å gjøre den til noen nødvendig lov, og heller ikke binde eller fange noens samvittighet med den; men selv bruke den som de synes ut fra den kristne frihet – alt etter hvordan, hvor, når og hvor lenge forholdene legger til rette for det.»ⁱ

Men i møte med samtidens liturgiske billedstormere, ser han at denne kristne friheten misbrukes. Det har nemlig vist seg at «hver og en lager sin egen messe; noen med gode og hederlige forsetter, andre derimot for å stikke seg frem og vise at også de kan sine ting og er i stand til å finne på noe nytt ... (når) det ender med at folk blir forarget eller kommer på avveie på grunn av alle de forskjellige ordningene, er det uten tvil vår plikt å stramme inn på friheten».

Derfor konkluderer han med at «vi skal ut fra kjærligheten – slik Paulus lærer oss (Rom 15,5; 1 Kor 1,10) – strebe etter å være av ett sinn og så langt som mulig ha felles skikker og ordninger; liksom alle kristne har én dåp og ett altersakrament og ingen har fått noe spesielt for seg fra Gud».

Gudstjenesten kan utformes i frihet og være mangfoldig avhengig av kontekst og tid, men skal samtidig av hensyn til nesten også uttrykke kirkens enhet for å gi mennesker trygghet. En enhetlig grunnstruktur er nødvendig, ikke for Guds skyld, men for menneskets skyld.ⁱⁱ Luther forankrer enhet i gudstjenesteordning nettopp i den sakramentale og dermed mystiske enhet.

Da den nåværende gudstjenestereformen ble igangsatt lå hovedengasjementet et annet sted. Tre hovedprinsipper ble som kjent formulert: Stedegengjøring, involvering, fleksibilitet. Liturgien som uttrykk for kirkens enhet var ikke et metodisk kjernebegrep (jfr Gudstjeneste for Den norske kirke, Veiledning pkt 7.5-7), men saken må sies å være tilstede når det understrekes at

«det er viktig å balansere disse tre kjernebegrepene, slik at det blir tydelig at kirken ikke bare er stedegen, men også «en hellig, allmenn kirke». Ordningen legger derfor stor vekt på det som er felles for menighetene i Dnk og for den verdensvide kirke. Her finnes en felles hovedstruktur, og mange av de sentrale elementene i gudstjenesten er de samme fra sted til sted. Det ivaretar både nasjonal gjenkjennelse og samhörighet med den økumeniske, verdensvide kirke».

I saken som legges frem for Kirkemøtet neste uke, gis det en oppsummering av erfaringene med den nye gudstjenesten slik det fremkommer av høringen med nesten 250 svar. For vårt tema er følgende poenger fra oppsummeringen særlig viktig:

Det er bare to gode sider som er relevant for mitt anliggende:

- de er glade for at liturgien kan tilpasses menighetene
- større liturgisk tilhörighet til den økumeniske familie

Derimot er det langt flere dårlige sider:

- ordningen har medført vanskeligheter for vikarprester og vikarorganister
- reformen synes ikke å ta hensyn til forskjellen mellom store og små
- menighetene er blitt litt mer fremmede for hverandre
- reformen har skapt usikkerhet og uro
- variantene av liturgisk musikk og andre ledd har skapt fremmedfølelse
- det har vært for mange alternativer for menighetssvar

Denne oppsummeringen er en sterkt indikasjon på at ordningen slik den har vært de siste seks årene, ikke fant balansepunktet mellom enhet og mangfold, orden og frihet. Dette er betyr også at liturgien oppleves som et svært viktig redskap for å synliggjøre kirkens mystiske enheten, som jo er grunnen til at vi samles og feirer gudstjeneste. Det merkes når liturgien ikke oppfyller dette behovet.

Jeg tror det er en feilvurdering dersom dette sees som uttrykk for tradisjonalisme uten kontakt med samtidens livsfølelse. Tvert om tror jeg lengselen etter synlige uttrykk for enhet i det menneskelige mangfoldet er et trekk ved vår samtid. En stedegen gudstjeneste i dagens Norge må etter min oppfatning reflektere folks behov også for enhet for det «gjenkjennelige». La meg gi noen indikasjoner jeg tenker er viktige for å forstå dette.

- Vi lever i en tid som er sterkt preget av rask endring i levemåte, bosted og arbeidsted. Når de dominerende faktorene som bestemmer hverdagen endres - og endres raskt - vokser det også frem en lengsel etter forankring og fasthet. I hvert lokalsamfunn i Norge er kirkene et slikt historisk og potensielt aktuelt

samlingssted som skaper tilhørighet og kontinuitet med tidligere generasjoner og med mennesker andre steder.

- Dette skjer i en kultur der individets frihet og uavhengighet er det grunnleggende elementet. Mennesker fødes ikke inn i en sammenheng, men er et individ som selv må finne ut av hvordan livet skal formes i en verden der mulighetene synes ubegrenset. Individets autonomi kan gi inntrykk av at en er den første generasjonen i menneskeslekten og at alt må orienteres ut fra å legge til rette for personens autonome valg. Dette skaper et utrolig press fordi det autonome mennesket er «lite ringere enn Gud» (jfr Salme 8), og derfor kan man klare alt bare en vil nok. Men dette er jo ikke sant, og mange krasjlander med virkeligheten.
- Dag Solstad har beskrevet vår tid hovmodets tidsalder. Vi lever i et samfunn som lever med forestillingen av å være toppen av sivilisasjonen og der tidligere generasjoners innsikt og tilstedeværelse er mer et problem enn en ressurs. Hovmodet forsterker troen på at det enkelte mennesket selv i autonome beslutninger kan utforme det som er best for seg selv og de som er som en selv.
- Det er ikke underskudd på erfaringer av mangfold i hverdagen. Vi bombarderes med mangfoldet i alle kanaler. Det er svært negativt at symbolene for globaliseringens mangfold er blitt sårbare mennesker med annerledes utseende og religion. Kanskje ikke uventet, i en norsk kultur som har som kjennetegn å betrakte innflyttere som en plage, jfr Andreas Homplands studie fra 1980-tallet av lærere og andre akademikers ankomst til Sogn og Fjordane, som han treffende nok kalte «Innflytterplagen». Og mennesker fra Nord-Norge fikk på 50-tallet østlendinger til å søke hybler for seg i Oslo.

Etter min oppfatning gjør disse trekkene ved vår kultur det nødvendig å løfte liturgiens enhetsskapende funksjon høyere. I en tid med store endringer, bør gudstjenestefeiringen ha en struktur og form som forsterker forankring og fastholder et jordsmonn som mennesker kan tre inn. Trer en inn i dette rommet, bør liturgien kommunisere et fellesskap som gir individet erfaring av samhørighet her og nå, bakover og fremover i slekters gang og utover til alle folkeslag. Den ufattelige byrden det er å måtte skape sin egen fremtid, blir lettere når liturgien gir rom for erfaringer av nederlag og tap. En slik enhet må få et konkret uttrykk, kroppsliggjøres, i form av tekster og gudstjenestens oppbygging. Enheten utover og bakover modifierer også hovmodet som tror at en selv i sin lille verden kan utvikle en bærekraftig liturgi bedre enn en ordo som har båret mennesker over hele verden i snart to tusen år. Når det er blitt foreslått for eksempel å fjerne Kyrie, syndsbekjennelse og Credo fra hovedgudstjenesten, reflekterer det en tilpasning til tidsåndens hovmod. Tidsånden kan ikke tenke seg at slike gamle former kan høre hjemme i vår tid. Men kirkens liturgi kan det. Det store mangfoldet møter oss med langt større kraft på andre måter enn ved de som kommer med annen hudfarge og religion. Behovet for et sted der en ikke trenger å lære noe nytt, der en vet at det som skjer er gjenkjennelig og etterhvert kan bli en del av ens DNA og hjertespråk - der mangfold ikke truer, men beriker - blir viktigere og viktigere i vår samtidskultur.

Til disse store trendene kommer de mer hverdagslige faktorene:

- Storfamilien er i ferd med å gjenoppstå selv om en ikke ofte bor i samme nærmiljø. Det betyr at den gudstjenestefeirende menighet ikke er stedbundet. Mangfold i liturgiene i ulike menigheter blir derfor fremmedgjørende nettopp for de som er hyppige kirkegjengere og vil delta i gudstjenester der andre familiemedlemmer bor, gjerne som støtte for barnebarn.
- De fleste i Norge reiser på ferie, mange i Norge. Det er ikke ukjent at de som har solgt eneboliger og rekkehus og bosatt seg i lettstelte leiligheter etter hvert får behov for mer luft og plass. Hyttene blir bolig nummer to og mer og mere tid anvendes der. Da søker en tilhørighet på det andre stedet, og kirkene er en av få steder, i tillegg til butikkjedene, som skaper gjenkjennelse og tilhørighet. Da bør gudstjenestens liturgi bidra til en slik gjenkjennelse.
- Den kritiske etableringsfasen skjer fortsatt for mange andre steder enn der en vokser opp. Da er det krevende dersom de som har hatt en kirkelig praksis i ungdomstiden føler seg fremmedgjort i forhold til det en møter på nye steder.
- I et åpent og demokratisk samfunn der den karismatiske og ofte autoritære leder stort sett er på vei ut, blir meningsutvekslingen og meningsmangfoldet i kirken synliggjort. Det er ikke nytt at et slikt mangfold finnes i kirken, det er bare å lese Det nye testamentet. Men det er nå ofte svært synliggjort. Liturgien blir da et viktig hjelpemiddel for å skape enhet der meningsmangfold om saker og ting eksisterer – innenfor kirkens bekjennelse, selvfølgelig - og synliggjøre den enhet Guds folk har i liturgiens mysterium. Da lærer også liturgien oss å tåle mangfold både i meninger og samfunnssyn.

Det er nok disse siste fire – og flere kan nevnes - som har spilt mest rolle i folks etterlysning av større vekt på enhet i liturgien. Det må ikke være slik at dersom en feirer gudstjeneste på et annet sted, kjenner selv den mest kirkevante seg fremmed og fratatt muligheten for å utvikle et hjertespråk.

Å understreke kirkens enhet på denne måten handler altså ikke om tradisjonalisme, men om kontekstuell relevans.

Jeg har i deler av mitt liv, i ulike kontekster, vært med å lage liturgier uten å reflektere inn at denne liturgien også må uttrykke kirkens enhet. Jeg er fortsatt sterk tilhenger av at vi også må ha liturgier der det eneste enhetsuttrykket er sakramentsforvaltningen. Men jeg er blitt mer og mer overbevist om at kirkens hovedgudstjeneste, nettopp for å ivareta mangfoldet, må ha tydelige trekk der kirkens synlige enhet kommer til uttrykk. Vi må begrense presten og kirkemusikerens mulighet til å påtvinge deltagerne sine kjepphester og oppfatninger og ordne deres kreativitet på en slik måte at den forsterker liturgiens grunnleggende rolle i å styrke kirkens enhet.

Dette vil for meg innebære følgende:

- Størst vekt må legges på de ledd menigheten skal delta i.
- En grunnleggende og gjenkjennelig ordo.

- De mest sentrale sakramentale tekstene bør være felles, for eksempel et likt utdelingsord og en begrensing i valgfriheten, særlig i dåpsliturgien, slik vi også har fått det. Det kan tenkes at antallet variasjoner i nattverdliturgien fortsatt er for høyt.
- Den liturgiske musikken må ha få variasjoner og være av høy og slitesterkt kvalitet. Instrumenteringen kan derimot variere.
- Mangfoldet må kunne blomstre andre steder, også i gudstjenester og liturgier, utenfor hovedgudstjenesten, men bør alltid sørge for en gjenkjennelsens bro inn til hovedgudstjenesten.
- Spesialgudstjenester med spesiell messemusikk er selvfølgelig velkomment.
- Kreativiteten har stort spillerom på andre steder enn i ordinariemusikken.

ⁱ Martin Luther: En tysk messe og gudstjenesteordning, fortale i Martin Luther Verker i Utvalg, Oslo 1982 Bind 5 s9ff

ⁱⁱ «For folkets skyld ber jeg om at man fremsetter disse parafasene (over Fader Vår – det vi vel kaller forbønnen) og formaningene i ferdig fastlagt eller foreskrevne vendinger på \en bestemt måte, slik at ikke \en gjør det slik i dag, en annen på en annen måte i morgen, og enhver her skal vise hvor flink han er. For da blir folk forvirret, og ute av stand til å lære og holde fast på noe» Martin Luther, gjennomgang av liturgien i Martin Luther Verker i Utvalg ibid s 25f